

Mit i humanističke pohvale gradova na istočnoj obali Jadrana

Neven Jovanović

neven.jovanovic@ffzg.hr

Verzija za usmeno izlaganje

29. rujna 2010.

1 Pregled i plan

Predmet je moga istraživanja skup pohvala istočnojadranskih gradova od Trsta do Skadra, pod uvjetom da su te pohvale pisane, da su na latinskom, i da su nastale u razdoblju od 13. do 16. stoljeća. U tome skupu, koji trenutačno postoji kao digitalna zbirk, želim za ovu prigodu istražiti upotrebu mita. Najprije ću, međutim, ukratko predstaviti samu zbirku. Potom ću iznijeti radnu definiciju mita, naznačiti uz nju vezane probleme, i opisati metodologiju istraživanja.

Potom ću iznijeti rezultate, ilustrirajući ih primjerima, upozoravajući na ono što je bilo neočekivano.

2 Laudationes urbium Dalmaticarum

Kao što sam njavio, digitalna zborka pod radnim naslovom *Laudationes urbium Dalmaticarum* okuplja latinske tekstove nastale tijekom tri i pol stoljeća -- točnije, između 1268 i 1608 -- koji hvale, ili ponekad i kritiziraju, gradove istočnoga Jadrana od Trsta do Skadra. Zborka okuplja i poeziju i prozu; proznih tekstova u zbirci trenutačno ima 57, pjesničkih 40. Autora je 50. Hvaljeni su sljedeći gradovi i regije: Trst, Istra, Pula, Dalmacija, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Brač, Hvar, Korčula, Ston, Dubrovnik, Kotor, Skadar. Najviše je pohvala (31) upućeno Dubrovniku (četiri su nastale prije 1400); slijedi Split s devet tekstova, od kojih su tri napisana prije 1400. Dalmaciju u cijelosti opisuje -- i hvali -- šest djela, Istru tri.

Laudationes urbium Dalmaticarum uključuju znanstvenoj zajednici poznatije pohvale (poput djela Tome Arhiđakona i Milecija, Michelea Marulla i Ilike Crijevića, Šižgorića, Paladija Fuska i Pribojevića, Filippa Diversija i Ivana Bolice), ali i tekstove koji su, iz različitih razloga, manje poznati. Takvi su recimo, paralelna pohvala Dubrovnika i Ankone Ciriaca Pizzicollija (1440), epigram o Splitu Raffaelea Zovenzonija (oko 1464), elegija o Trogiru Ivana Lipavića (oko 1465),

ep *Raguzeida* Giovannija Marija Filelfa (1470), predgovor djelu *De natura angelica* Jurja Dragišića (1499), odlomci djelâ Marina Barletija o opsadi Skadra i o Skenderbegu (1504-1508), oštra kritika dubrovačkog plemstva Ludovika Crijevića Tuberona (1520), nastupni govor Nikole Petrovića, dubrovačkog učitelja (1538), heksametarska pjesma *Askrivij* Ludovika Paskalića (prije 1551), posvetno pismo Nascimbenea Nascimbenija dubrovačkom Senatu u komentaru Ciceronova djela *De inventione* (1564), opis Korčule Antuna Rozanovića u tekstu o obrani Korčule od Turaka (1571), prikaz dubrovačkog državnog ustroja Jeana Bodina (1576), elegija Didaka Pira o dubrovačkim vlasteoskim obiteljima (1582), epigrami u čast Šibenika iz izdanja gradskoga statuta (1608).

Spomenuo sam da je čitava zbirka slobodno dostupna i pretraživa. Objavljena je na internetu, u okviru projekta *Croatiae auctores Latini*, na adresi www.ffzg.hr/klafil/croala.

3 Polazišta i metodologija

3.1 Polazišta

Jedno od standardnih objašnjenja funkcije mita -- autor ima na umu prvenstveno grčki mit, ali govori općenito -- kaže otprilike ovako: "Mit uspostavlja narode, mjesta i stvari. Identificira ih i otvara im -- pomoću asocijacija ili kontrasta -- stanovit konceptualni prostor. (...) A glavna je funkcija mita suočiti se, na različite neizravne

i sugestivne načine, sa zadaćom postojanja u stvarnome svijetu.”¹ Korist od mita pri hvaljenju nekog grada zdravorazumski je jasna: mit pri povijeda odakle grad, kako je nastao. U korpusu pohvala gradova očekujemo, dakle, prvenstveno mitove o osnivanjima; kad takva priča uključuje likove iz grčke mitologije, ona uvodi hvaljene gradove u prostor antičke civilizacije.

Stvar se, međutim, komplicira kad se zapitamo: a što bi -- u korpusu, ili za humaniste -- bila *suprotnost* mitu? Ima, naime, više kandidata. Suprotnost mitskoj priči za nas bi bila povjesna priča, primjerice ona iz antičke povijesti -- ali hoćemo li u tekstovima naći potvrde za takvu opreku? Ima li Antenorovo osnivanje Korčule drugačiji status od Dioklecijanove gradnje Palače, a ako ima, kako se to u tekstu vidi? Možemo pitanje formulirati i ovako: ovjerava li se mit sredstvima drugačijim od povijesti?

Druga bi moguća opreka antičkoj mitskoj priči bila neantička, ili pseudoantička mitska priča, kao kad Ludovik Crijević Tuberon osnutak Dubrovnika pripisuje Pavlimiru (Polimiru) Belu, a Giovanni Mario Filelfo Ragu (Ragus), unuku skitskoga kralja Trifona (Tripho).

Treća bi pak opreka bila puka *odsutnost* mita, pohvala grada bez mitskih konotacija. Naiđemo li na takav tekst -- tome je vrlo blizu, recimo, Lipavićeva elegija u slavu Trogira -- zanimat će nas što

¹Prema Dowden, Ken: *The Uses of Greek Mythology* (Approaching the Ancient World), Routledge (1992), s. 74.

u tom slučaju *preuzima* funkciju mita; kako se u odsutnosti mita grad "identificira i suočava sa svojim postojanjem".

Odnose između ove četiri mogućnosti pohvale možemo zamisliti kao semiotički kvadrat (slika 1). Primjetit ćemo ovdje da se, sukladno Jamesonovoj nadopuni Greimasa, mogu zamisliti još četiri pozicije, još četiri metatermina, odnosno sastavljenice -- i da se i one doimaju razumnima (slika 2). (Semiotički kvadrat ne navodim iz velike ljubavi prema teoriji, ili zato što bih mislio da njime rješavam nešto, ili zato što volim crtati geometrijske likove (dobro, ovaj posljednji razlog donekle jest točan) -- smatram taj kvadrat naprsto korisnim pomagalom za razumijevanje konkretnoga problema, za osvještavanje *supostojanja* različitih načina tumačenja stvarnosti u tekstu.)

Razmišljanju o funkciji mita u humanističkim pohvalama valja dodati još nešto. Humanistički su pisci, slično rimskima, pred grčkim mitom bili u nešto drugačijem položaju od samih Grka. Za Rimljane i renesansne humaniste mit nije više bio *jedino* objašnjenje davne prošlosti -- postojali su već zameci povijesti i arheologije, o prirodnim znanostima da i ne govorimo -- već i prostor društvenoga prestiža. Poznavati ezoterične mitske likove, prepričavati priče grčke mitologije i aludirati na njih donosilo je kulturni kapital, kako pojedincu, tako i zajednici (u slučaju pohvale grada); bilo je to, kako bi rekao Igor Fisković, "iskazivanje kulturnih stečevina".²

²Fisković, Igor: "Povijesni biljezi dubrovačkog identiteta" Dubrovnik

Ovdje je važno zapaziti da se “poznavanje i prepričavanje” antičkih mitova u književnom tekstu demonstrira širokim dijapazonom narativnih (ili retoričkih) strategija, od eksplicitnog prepričavanja i tematiziranja mita do pukoga aludiranja na nj. Potonja strategija, čini mi se, otvara prostor krajnje virtuoznosti -- od čitaoca, ili od impliciranog čitaoca, očekuje se da potvrdi svoju pripadnost interpretativnoj i kulturnoj zajednici *desifriranjem* mitske aluzije. Upravo takva “teška” mitska aluzija -- kao što će, nadam se, pokazati na poznatom primjeru Crijevićeve dvomislene “ode Dubrovniku” -- doprinosi literarnosti, poetičnosti, otvorenosti značenjskog polja jezične umjetnine.

3.2 Metodologija

Nekoliko riječi o metodologiji. Jedan se dio moga istraživanja temelji na postupku uobičajenom u znanosti o književnosti, na razmišljanju o pročitanom. Drugi dio, međutim -- provjera hipoteza koje sam netom iznio -- činila su višekratna pretraživanja digitalne zbirke *Laudationes urbium Dalmaticarum*, u potrazi za verbalnim tragovima mitova. Pokušao sam, dakle, sastaviti svojevrstan leksikon ili katalog “mitskih riječi”, popis koji bi odgovorio na pitanje: po čemu prepoznajemo mit u tekstu?

I ovdje su moja polazišta bila zdravorazumska: mit prepoznajemo po *osobnim imenima*, i to onim antičkima, odnosno po imenima likova antičkog mita. Drugo, mit prepoznajemo po samoj *riječi* mit (u našem

(Nova serija), sv. 4, br. 4 (1993), s. 79-99.

slučaju, latinski *fabula*). Treće, mit prepoznajemo po sadržaju -- po glagolima i glagolskim imenicama kao što su *condere*, *conditor*. Napokon, četvrto, mit prepoznajemo po *ovjeri* -- po navođenju autoritativnog izvora priče ili po nekom drugom načinu potvrde priče u izvanmitskoj stvarnosti. Koji su točno načini ovjere prisutni u zbirci izvijestit će govoreći o rezultatima.

4 Rezultati

4.1 Odnosi pohvale i mita

Hipoteza je bila da postoje četiri moguća odnosa pohvale i mita. U zbirci nalazimo potvrde za svaki od tih odnosa. Iznenadenje je, međutim, u brojčanim odnosima. Naime, mit u obliku u kojem bismo ga ponajprije očekivali -- kao mitska priča o osnutku -- *ne povezuje* se s većinom gradova. Mita nema u pohvali Skadra (kod Cipika i Šižgorića) i Kroje (kod Barletija), Salone i Splita kod svih autora iz zbirke, kao ni kod Trogira, Šibenika, Zadra, Trsta. Pohvale ovih gradova primjer su ne-mita. Ne-mit je kod njih redovno *povijest*, uglavnom od rimskoga vremena; za većinu gradova ističe se da su bili rimske kolonije. Iznimka je albanska Kroja, a i ona se, prema Barletiju, nalazi u blizini važnoga mjesta iz rimske povijesti, Farsalskoga polja.

Mitska se priča pak izrijekom povezuje s dvije regije -- s Istrom

i Dalmacijom -- te s Korčulom, Dubrovnikom i Kotorom. Ovaj skup ne treba podsjećati kako su mitski Antenor i Troja pružili priliku za prvo pojavljivanje Dalmacije (kod Tome Arhiđakona i Vinka Priboevića), kako Argonauti i Kolhiđani (Kolšani) stoje na početku povijesti Istre (kod Bionda, Priboevića, Goinea). Vrijedi, međutim, upozoriti da Biondo (1448) vezu Argonauta i Istre ovjerava na dva načina: antičkim autoritetom Plinija Starijeg i konkretnim lokalitetom:

ab Humagoque quinque pariter milia passus abest Emonia
civitas, cui nunc Civitatis Novae est nomen, prope quam
Nauporti sunt hostia fluminis, Quieti nunc appellati, in
quem Alpibus exorientem Argonavim Plinius asserit fuisse
dimissam.

Četiri grada -- Pula, i tri zemljopisno bliska: Kotor, Dubrovnik, Korčula -- *imaju* mitove o osnutku. Možda je te mitove točnije nazvati pseudo-antičima: ponegdje se pojavljuju likovi antičkih mitova, no ni kod mitografa ni kod historičara nećemo naći baš potpunu potvrdu za priče u kojima se pojavljuju (Kadmo i Epidaur kod Tome Arhiđakona; Epidaur i Asklepije povezani s Dubrovnikom kod Ilike Crijevića i Priboevića; Antenor kao osnivač Korčule kod Rosanea). Drugdje se, opet, pojavljuju likovi koji bi tek *mogli* postojati u antičkom mitu (eponimni Epidaur kod Milecija, Askrejci kod Bolice i Paskalića, Poluks kao osnivač Pule u pjesmi Filippa Cavalla de Sant' Andrea iz 1368. na koju je nedavno upozorila Jasenka Gudelj).

S osnutkom Dubrovnika i Pule povezani su i neantički mitovi. Jedan korijene ima u *Ljetopisu Popa Dukljanina*: propast Epidaura i preseljenje Epidaurana u Dubrovnik Ludovik Crijević Tuberon povezuje sa Slavenima i Saracenima. Drugi u Pulu smješta poprište bitke Orlanda sa Saracenima; tako je u već spomenutoj pjesmi Cavalla de Sant' Andrea.

Istraživanje zbirke dovelo je do dva neočekivana uvida. Prvo, u humanističkim pohvalama istočnojadranskih gradova mit nekoliko puta biva podvrgnut kritici, te biva implicitno ili eksplicitno, ozbiljno ili neozbiljno, odbačen. Drugo, četiri autora -- Gian Maria Filelfo, Ilija Crijević, Ludovik Paskalić, Didak Pir -- stvaraju *vlastite verzije antičkih mitova*, nešto što možemo nazvati *pseudoantičkim mitom*.

Kritiku mita nalazimo već kod Tome Arhiđakona -- baš onoga koji mit i donosi: *Secundum poetarum fabulas Cadmus dicitur in eandem deuenisse prouintiam, quando in serpentem mutatus est.* Goineo odbija jednu verziju mita da bi se odlučio za drugu, koja se podudara s geografskom stvarnošću: *nonnulli vero ex Graecis scriptoribus, ut idem ait, ab Istro flumine, cui cognomen Danubio nominatam arbitrantur, unde ramum ejusdem in Istriam affluere, et in mare Adriaticum mergi, fabulantur.* Najodlučniji je Ludovik Crijević Tuberon, koji 1520. kritizira ideoološku upotrebu mitskih priča: *Nec equidem aut fabulas ab aliis confictas sequar, aut ipse nouas componam, per studium huius urbis clariore origine nobilitandae...* Napokon, u delikatnoj književnoj

igri, Didak Pir na usta mitske nimfe Kidipe proglašava neistinitim homerski mit -- u priči o nastanku Dubrovnika:

Sic ego, sic viridis Cidippe filia Glauci,
Dum sedet, et madidas exprimit imbre comas:
“Cinxerit Iliacas muro quod Delius arces,
Illa fuit vani fabula Maeonidae...”

Pređimo na drugi najavljeni uvid. Vlastite verzije mita kod Crijevića, Paskalića i Didaka Pira stvaraju okvir za priču o nastanku grada, priču povjesnu ili kršćansko-mitološku. Tu je poseban i posebno zanimljiv slučaj Filelfo, jer on priповijeda “divlji” mit -- mit koji sliči na antički ali je, koliko je meni poznato, *potpuno izmišljen*; njegova je ovjera tek u nekoliko imena naroda kao što su Skiti, Atena, Sauromati. Evo, ilustracije radi, početka prozne verzije njegove *Raguzeide*:

Cum in Scythes post devictam Asyriae atquae Persiae partem
Medus Medea natus et Egeo Athenarum rege fecisset impetum,
Triphon ex Sauromatiae principibus alter, viribus impar
Medo, decrevit regno cedere. Nam Medus parcebat nemini.
Occupabat urbes imperio. Edicebat novas leges. Captivos
omnis vendebat sub hasta. Fortunas vertebat in praedam,
populabatur agros, Reges vel caedebat vel habebat servos
domi. Quae cum singula per se foeda intolerabiliaque regi

videri possent, Triphoni sunt monstra quasi quaedam existimata...

Možda su upravo zbog potpune, ili prekomjerne, fikcionalnosti Filelfova mita -- zato što je nedovoljno ovjeren, zato što se tek ovlaš uklapa u sustav antičke mitologije -- Dubrovčani hladno dočekali pohvalu koja im je oko 1470 upućena *Raguzeidom*; možda je nedovršeni epilij Ilije Crijevića iz 1505 *De Epidauro* upravo odgovor na *Raguzeidu*.

4.2 Mit kao književni postupak

Pseudomitovi upozoravaju na bitnu dvoznačnost antičkog mita u humanizmu, sličnu onoj u rimskoj književnosti. Taj je mit istovremeno sredstvo stvaranja identiteta i sredstvo stvaranja književnosti; on je sredstvo legitimiranja "nas" -- ali sredstvo koje ne moramo uzeti previše ozbiljno, doslovno, mimo konvencija književnosti. Možda ista dvoznačnost postoji i u likovnoj umjetnosti renesanse -- rado ču, kao laik, poslušati što stručnjaci o tome misle.

Upozorio bih, međutim, da potraga za antičkim mitom u zbirci *Laudationes urbium Dalmaticarum* otkriva taj mit mnogo češće kao književni postupak nego kao objašnjenje porijekla. U svojoj najjednostavnijoj verziji mitski je element jednostavna metonimija -- Cerera umjesto pšenice i kruha, Bakho umjesto vina. No za više značnost uvijek ima prostora. Kad Michelle Marullo u odi Dubrovniku (prije 1489) kaže:

Hinc me locorum uis rapit aspera

Euicta cultu saxaque mollibus
Seruire Phœacum uiretis
Iussa uirum docili labore
Et cuncta Cressa uite nitentia
Qua longa Sercus brachia porrigit
Obiectus hibernis pruinis
Et Boream populis tuetur;

On "doslovno" kaže samo da su dubrovački vrtovi jako lijepi, kao što su bili vrtovi Feačana, i da je dubrovačko vino jako dobro, kao što je bilo kretsko. Ali *Phœacum uireta* i *Cressa uitis* u isti mah čine od Dubrovnika mitski prostor, mjesto iz *Odiseje* i *Metamorfoza*.

Isti postupak, ali s dodatnom virtuoznošću i otvorenosću, koristi Ilija Crijević u finalu ode *Ocelle mi, Ragusa* (1495):

Quod interire me, nec emori sinis,
Febriculosa in arce praesidem, isthmii
Soli aerisque pestilentia obsitum
Et Stagni bimaris lue,
Tibiique reddis Aelium, et sibi, unico
Fauore debilemque alumnulum alleuas
Tuoque rursus educatum in sinu,
Vt Bacchus gremio Iouis.

Quod ergo Mortis ore et inferis miser

Reducor, hoc tibi referre gaudeo,
Vt Herculi pudica Tessala, ut deo
Thesides Epidaurio.

jer puštaš me da venem a ne poginem,
grozničavoj kuli komandanta, dok sa prevlake
i zrak i sunce kugu donose,
Stona od dvaju mora pošast,
jer vraćaš Iliju sebi i njemu samome,
dobrotom snažiš svoga slabog đačića,
gojencu malom opet krilo otvaraš,
kao Jupiter Bakhu.

Iz ralja Smrti izbavljen, iz podzemlja,
ja bijedan ostat ču ti dužan vijek,
ko Herkulu Tesalka čedna, ko bogu epidaurskome Tezejev
sin.

Crijevićeva je oda, kako je 1994. pokazao Darko Novaković, više značna do dvostruko smislenosti: dok su njezine prve strofe ‘hiperbolična pohvala rođnom gradu’, u ovome završetku Novaković ‘pod prividom humanističke učenosti’ prepoznaje duhovitu igru -- Crijević ironično preuvečava kad služenje u stonskoj tvrđavi izjednačuje sa smrću, a sebe uspoređuje s Alkestidom i Hipolitom koje su među žive vratili Heraklo, odnosno Asklepije. Novakovićevoj bih interpretaciji dodao, završavajući:

prostor mita Crijevićeva oda ne otvara samo radi uspostave identiteta, već i radi uspostave "kulturne zajednice", radi međusobnog prepoznavanja ljudi dovoljno obrazovanih da shvate ne samo vezu s antičkim mitom, nego i "štos" -- da prepoznaju i usporede *sadržaj* mitova na koje se aludira. Alkestida i Hipolit mogu naprsto označavati "vraćanje u život", ali mogu biti prepoznati i kao *problematična* uskrsnuća: sjetimo se zbog čega su umrli Alkestida i Hipolit, kako Alkestidino uskrsnuće izgleda kod Euripida, što se zbog uskrisivanja Hipolita dogodilo Asklepiju.